

Список використаних джерел

1. Бондар Л.О. Екологічне право України у запитаннях та відповідях: навч. посіб. / Л.О. Бондар, В.В. Курзова. – Х. : Ксілон, 2007. – 246 с.
2. Макаренко В. Карантин без ліцензій / В. Макаренко // Агроперспектива – 2005. – № 3. – С. 14-16.
3. Курзова В.В. Еколого-правове регулювання карантину рослин: автореф. дис. ... юрид. наук / В.В. Курзова. – К. : 2009. – 22 с.
4. Ньюбурге Девід. Підготовка до змін у галузі насінництва. Виробництво продуктів харчування. Аналіз промисловості та ринку / Девід Ньюбурге. – К.: Проект паювання сільськогосподарських земель, Агентство США з міжнародного розвитку, вип. 9, верес., 1998.
5. Штефан фон Крамон-Таубадель. Наслідки вступу до СОТ для аграрної політики України. Сільське господарство України: криза та відновлення / Штефан фон Крамон-Таубадель, С. Зоря; за ред. Штефана фон Крамона-Таубаделя, Сергія Дем'яненка та Арніма Куна. – К.: КНЕУ. – С. 5-15.
6. Осмокеску Є. Карантин рослин в Україні – потрібен контроль над шкідливими організмами, а не над торговельними потоками / Є. Осмокеску, О. Нів'євський. – Проект IFC «Інвестиційний клімат в аграрному секторі України», Група Світового банку <http://www.ifc.org/ukraine/ifc>.
7. Food Safety and Agricultural Health Standards. Challenges and Opportunities for Developing Country Export. – Poverty Reduction and Economic Management Trade Unit, and Agriculture and Rural Development Department, World Bank, report No. 31207, January 10, 2005.
8. Ebbels, D. Principles of plant health and quarantine. CABI Publishing, Wallingford, 2003.
9. Vapnek, J. and D. Manzella. Guidelines for the Revision of National Phytosanitary Legislation. FAO Legal Papers Online #63, 2007.
10. Food Chain Evaluation Consortium. Evaluation of the Community Plant Health Regime . Final Report. European Commission DG SANCO http://ec.europa.eu/food/plant/strategy/docs/final_report_eval_en.pdf, 2010.
11. Bossche, P.L.H. van den. The Law and Policy of the World Trade Organization. Text, Cases and Materials (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press. (917 p.), 2008.
12. Strange, R. N., & Scott, P. R. Plant disease: a threat to global food security. Annual review of phytopathology, 43(Figure 1), 83–116. doi:10.1146/annurev.phyto.43.113004.133839, 2005.
13. Міжнародна фінансова корпорація [Електронний ресурс]: http://www.ifc.org/wps/wcm/connect/RegProjects_Ext_Content/IFC_External_Corporate_Site/USPP_Home.
14. Державна ветеринарна та фітосанітарна служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vet.gov.ua/>.

Стаття надійшла до редакції 16.01.2015 р.

*

УДК 631.67

**Л.І. ДІДКОВСЬКА, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
Державна установа "Інститут економіки та прогнозування НАН України"**

SWOT-аналіз розвитку зрошуваного землеробства в Україні

Постановка проблеми. За оцінками експертів ФАО та ЄБРР, Україна входить до трійки країн, які спроможні запроваджувати інтенсифікацію виробництва й ширше використовувати орні землі без серйозних екологічних наслідків [8]. Враховуючи високий виробничий та ресурсно-природний потенціал, сучасна стратегія розвитку національного аграрного сектору потребує детального

аналізу розвитку зрошуваного землеробства в контексті забезпечення продовольчої безпеки в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний стан та проблеми розвитку зрошуваного землеробства достатньо глибоко висвітлено у працях С.А. Балюка [2], В.А. Голяна, М.І. Ромашенка [4], М.А. Хвєсика, А.П. Шатковського [6] й інших науковців. Проте, зважаючи на те, що нині фактично поливається лише 30% зрошуваних зе-

© Л.І. Дідковська, 2015

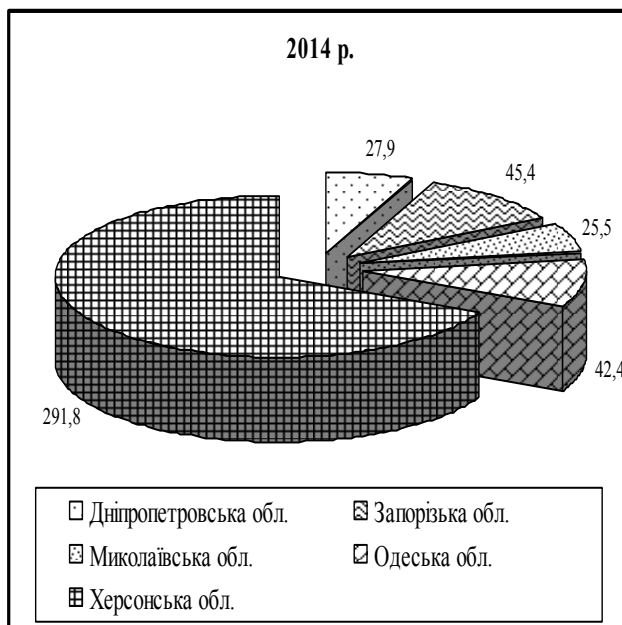
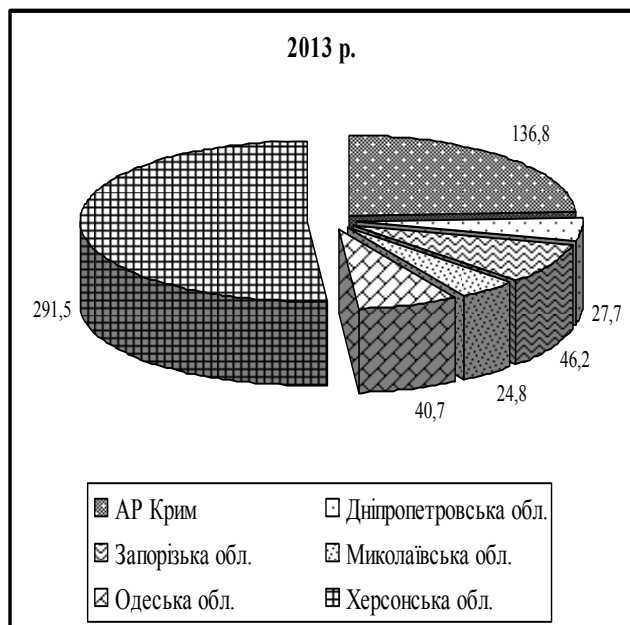
мель, що значно скорочує потенційну продуктивність іригації, проблема формування високоефективної гідромеліоративної галузі зрошуваного землеробства є надзвичайно важливою та такою, що вимагає подальшого та всебічного вивчення.

Мета статті – визначення потенціалу розвитку зрошуваного землеробства в Україні за допомогою використання одного з інструментів стратегічного управління – SWOT-аналізу.

Виклад основних результатів дослідження. В Україні 2014 рік відзначився суттєвими змінами, які не оминули й меліоративну галузь. У зв'язку із геополітичною ситуацією у країні понад 100 тис. га зрошуваних земель АР Крим¹ залишилися без поливу, що спричинило загострення продовольчої безпеки регіону.

За підрахунками спеціалістів [1], у 2014 році через анексію АР Крим Україна втратила 390 тис. т (або 4% від загального обсягу) овочевих, 123 тис. т (6%) плодів та ягід, 31 тис. т (6%) кісточкових і 94 тис. т (21%) винограду. Отже, скорочення території формує посилення тиску на земельні та водні ресурси України.

На решті території країни поливна кампанія відбулася без змін. Зокрема, протягом поливного сезону 2014 році в Україні полито 476,6 тис. га, що майже ідентично відповідному показнику 2013 році (без урахування тимчасово окупованої території АР Крим). Наймасштабніші меліоративні заходи було проведено у Херсонській області, оскільки тут частка зрошуваних земель становила 61,2% від загальної политой площі (рис.).

Площі фактично политих земель у 2013 р. та 2014 р.

Джерело: Складено за даними Державного агентства водних ресурсів України.

У 2013 році 63% овочевих, третина плодоягідних насаджень і чверть виноградників вирощувались на зрошуваних землях сільськогосподарських підприємств. Урожайність плодоягідних насаджень на зрошуваних землях сільгосппідприємств у 2,3 раза перевищувала середню врожайність цих культур. Також збільшення врожайності на зрошуваних землях відмічено у сої (на 54%),

винограду (на 30%) та цукрових буряків (на 22%).

Згідно з Наказом № 6/1 від 06.01.2015 року «Про підготовку меліоративних систем, поливної техніки та дощувальних машин до роботи у 2015 р.» відповідним структурним підрозділам до початку поливного сезону необхідно провести організацію ремонтно-відновлюваних робіт об'єктів інженерної інфраструктури, ремонту насосних станцій, меліоративних систем, поливної техніки й дощувальних машин на площі 663 тис. га, у т.ч. в Херсонській – 292 тис. га (44% від за-

¹ У 2013 р. площа зрошуваних земель АР Крим становила 385,8 тис. га, або 19% загальної площі зрошуваних земель України, проте фактично поливалося лише 35,5% зазначеної території.

гальної площі поливу), Одеській – 130 тис. га (20%), Запорізькій – 51,2 тис. га (7,7%), Миколаївській – 40,6 тис. га (6%) та інших областях.

Отже, забезпечення реалізації високого потенціалу виробництва й експорту зернових та овочевих культур в Україні можливо розширенням поливних площ. Відродження гідромеліоративної галузі потребує детального аналізу її природно-ресурсного потенціалу і матеріально-технічного забезпечення. SWOT-аналіз (S – Strengths, W – Weaknesses, O – Opportunities, T – Threats) – це процес встановлення зв'язків між найхарактернішими можливостями, загрозами, сильними та слабкими сторонами, результати якого в подальшому можуть бути використані для формулювання й вибору стратегій розвитку досліджуваного об'єкта. Розглянемо основні *сильні сторони (переваги)* розвитку зрошувального землеробства:

продуктивність поливного гектара в 1,5-3 рази вища за продуктивність богарних земель;

зрошення є гарантом одержання стабільних урожаїв незалежно від природних примх. Наявність різних природно-кліматичних зон в Україні, значне розширення території із критичним коефіцієнтом зволоження¹ та розміщення значного запасу продуктивних земель саме у посушливих регіонах зумовлюють необхідність проведення додаткового зволоження;

значне розширення площ під перспективним і ресурсозберігаючим способом поливу – краплинним зрошенням. Так, у 2014 році системи краплинного зрошення розташовані на площі 75,5 тис. га земель (без урахування АР Крим), або в 1,5 рази більше, ніж у 2010 році. Використання локальних способів поливу сприяє підвищенню врожайності сільськогосподарських культур на 20-30% порівняно з дощуванням, а також скороченню водовитрат;

доступна вартість зрошувальної води. Зокрема, у 2014 році вартість подачі 1 куб. м поливної води становила близько 1 грн;

наявність сильної наукової бази: Інститут водних проблем і меліорації НААН (м. Київ), ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України» (м. Київ), Інститут зрошувального землеробства НААН (м. Херсон), Національний університет водного господарства та природокористування (м. Рівне), що створює умови для належної підготовки спеціалістів водогосподарсько-меліоративного комплексу України.

Тепер зупинимося на *слабких сторонах (недоліках)* розвитку зрошувальної меліорації:

відсутність належної державної підтримки розвитку гідромеліорації. Забезпечення підтримки розвитку зрошувального землеробства регулюється рядом законодавчих і нормативно-правових актів: Законами України «Про меліорацію земель» (2000 р.), «Про державну підтримку сільського господарства України» (2004 р.), Постановою КМУ «Питання розвитку меліорації земель і поліпшення екологічного стану зрошуваних та осушених угідь» (2006 р.), Загальнодержавною цільовою програмою розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпро на період до 2021 року (2012 р.), Розпорядженням КМУ «Про затвердження плану заходів щодо розширення площ зрошуваних земель у південних областях та забезпечення їх ефективного використання на період до 2017 року» (2013 р.) тощо. Проте нині відчувається незавершеність нормативно-правового середовища, а практика формування й виконання державних програм недосконала, оскільки більшість із них не мають достатнього фінансування;

незадовільний стан матеріально-технічного забезпечення. Зокрема, у 2013 році поливалося лише 613 тис. га, а решта не використовувалася за призначенням. Основними причинами такого стану речей є: незадовільний стан трубопроводів (на площі 926 тис. га), насосного обладнання (122,2 тис. га), а також відсутність дощувальних машин на площі 660 тис. га [4, с. 12]. Протягом 2000–2013 років кількість дощувальних машин у сільськогосподарських підприємствах скоротилася втричі та в 2013 році становила 4,4 тис. шт., кіль-

¹ Коефіцієнт зволоження – відношення річної кількості опадів до випаровуваності. Критичний коефіцієнт зволоження – менше 0,6.

кість стаціонарного іригаційного обладнання – 6,7 тис. од. (у господарських товариствах – 42%), пересувного іригаційного обладнання – 4,2 тис. од. (у господарських товариствах – 52%). Слід зазначити, що реконструкцією й модернізацією обладнання на площі 1 млн га є можливість відновити зрошувальний потенціал;

імпортозалежність техніки. Використання сільгосптоваровиробниками вітчизняних радіальних дощувальних машин старого зразка обтяжувалося високими витратами електроенергії. Сучасна вітчизняна техніка за багатьма параметрами впритул наблизилася до іноземних аналогів, проте її вартість є невідповідною високою. Отже, імпортні радіальні дощувальні машини мають ряд переваг: нижча енергоємність, повна автоматизація процесу поливу (один оператор обслуговує до 10 машин), комфортабельніші умови праці для механізаторів – що є визначальними чинниками при виборі зрошувальної техніки. Тому стимулювання виробництва сучасної вітчизняної ресурсоощадної дощувальної техніки та складових для краплинного зрошення є необхідною умовою ефективного функціонування гідромеліорації;

розпорошеність зрошуваних земель, які знаходяться у власності/користуванні 183 тис. землевласників і землекористувачів. Тобто на одного землевласника / землекористувача в середньому припадає 12 га. Особливого “подрібнення” зазнали внутрішньогосподарські меліоративні системи й землі під ними. Відсутність ефективного господаря призвела до розкрадання металевих конструкцій та ліквідації технологічної цілісності меліоративних мереж. Розв’язання цієї проблеми потребує формування єдиного зрошуваного земельного масиву;

складнощі при одержанні дозволу на використання водних ресурсів. Проблемною є експлуатація саме підземних водних ресурсів, оскільки вони мають статус надр, використання яких обтяжується необхідністю одержання додаткової дозвільної документації. По суті виходить, що для можливості користування одним об’єктом необхідно оформити два дозвільні документи. На нашу думку, вдосконалення нормативно-правової бази у даній сфері сприяло б усуненню пе-

решкод і підвищенню рівня ефективності гідромеліоративних робіт.

Встановлено, що *можливостями* досліджуваного процесу є:

- зростання врожайності та поліпшення якісних характеристик сільгоспкультур. Введення додаткового зрошення на півдні України дасть змогу щорічно одержувати понад 10 млн т продукції рослинництва [3] й забезпечити створення надійної кормової бази для тваринництва;

- залучення інвестицій у гідромеліоративний комплекс, що є необхідною умовою модернізації зрошувальних систем і розвитку іригації. За розрахунками експертів [4], для введення додаткового зрошення (будівництва зрошувальних мереж та реконструкції каналів) на площі 520 тис. га необхідно витратити понад 800 млн дол. США, тобто близько 1,7 тис. дол. США/га. Відновлення галузі потребує значних капіталовкладень, що зумовлює необхідність залучення інвестиційних¹ і кредитних ресурсів, зокрема запровадження середньо- та довгострокового пільгового кредитування. До того ж, для технічного забезпечення зрошуваного землеробства необхідно запроваджувати програму пільгового державного лізингу;

- будівництво заводів із виробництва сучасних дощувальних машин і складових для краплинного зрошення;

- використання альтернативних джерел енергії сонця й вітру для подачі зрошувальної води. За підрахунками науковців Інституту водних проблем і меліорації НААН [5, с. 6], запровадження зазначених систем є високовартісним, із тривалим строком окупності (6-9 років), тобто проекти потребують детального економічного обґрунтування. Водопостачання за допомогою альтернативних джерел енергії є одним із перспективних способів ресурсоощадності при прове-

¹ На початку 2015 р. Міністр аграрної політики та продовольства України О.М. Павленко наголосив на важливості розвитку вітчизняного зрошуваного землеробства та реалізації інвестпроектів. З приводу останніх ведуться переговори із представниками Світового банку, компаніями із Саудівської Аравії, китайськими партнерами. Так, представники Саудівської Аравії заявили про готовність надання інвестицій у розмірі 1 млрд дол. США для розвитку зрошувальної меліорації України.

денні гідромеліоративних робіт, який успішно застосовують у розвинутих країнах: Ізраїль, США, Іспанія;

- використання альтернативних джерел води для поливу: очищених стічних вод та опріснених водних ресурсів;

- використання зрошувального землеробства для вирощування енергетичних культур [9];

- удосконалення кадрової політики, підготовка фахівців за напрямом сільськогосподарські меліорації, забезпечення роботою мешканців села.

Загрози і шляхи їхнього усунення:

- обмеженість бюджетних ресурсів, необхідних для виплати часткової компенсації (до 50%) вартості електроенергії, використаної на полив на зрошуваних землях, яка передбачена у постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для державної підтримки виробництва продукції рослинництва на зрошуваних землях». У 2012 році на компенсаційні заходи передбачено 50 тис. грн, проте у 2013–2015 роках програму відшкодування вартості електроенергії, використаної для поливу сільськогосподарських культур, серед видатків держбюджету було виключено. Безумовно, зростання вартості ремонтних матеріалів та електроенергії – це чинники, що суттєво впливають на формування ціни на послуги з подачі зрошувальної води. Тому доцільно поновити бюджетне фінансування зазначеної програми;

- при недотриманні науково обґрунтованих норм і режимів зрошення, а також при використанні зрошувальної води підвищеної мінералізації ґрунти зазнають впливу деградаційних процесів, які зумовлюють розвиток підтоплення й вторинного іригаційного гігморфізму, первинного та вторинного засолення земель, осолонцювання зрошуваних ґрунтів, ущільнення й посилення злистої ґрунтів, утворення ерозійних ярів, забруднення земель важкими металами тощо;

- зростання світових цін на електроенергію. Зважаючи на те, що у структурі вартості послуг із подачі зрошувальної води витрати на електроенергію є найвищими, тому разом із поновленням бюджетного фінансування програми необхідно запровадити цільове

кредитування сільгоспвиробників для оплати таких послуг;

- посилення дефіциту водних ресурсів. Україна є найменш забезпеченою власними водними ресурсами з усіх європейських країн. При цьому водокористування в Україні можна охарактеризувати як надмірне. У 2013 році на полив 613 тис. га витрачено 1,8 млрд куб. м прісної води. Водночас при транспортуванні води для сільгосппотреб (у т.ч. також для потреб зрошення) через незадовільний стан об'єктів інженерної інфраструктури втрачається близько 1 млрд куб. м води. Тому відновлення зрошувального землеробства потребує ремонту меліоративних систем, модернізації зрошувальної техніки та переходу до ресурсощадних способів поливу.

Висновки. Проведений аналіз дає змогу оцінити сучасний стан, виявити основні переваги й недоліки, потенційні можливості та загрози розвитку гідромеліоративної галузі, а також розробити напрями усунення перешкод розвитку зрошувального землеробства. Отже, при поєднанні сильних сторін і втіленні можливостей, а також при мінімізації або нівелюванні його слабких сторін та загроз, гідромеліоративна галузь може забезпечити стабільне виробництво сільгосппродукції в умовах кліматичних викликів.

1. До основних *переваг* розвитку зрошувального землеробства належать: висока продуктивність поливного гектара; необхідність реалізації високого потенціалу виробництва й експорту продукції рослинництва; зростання частки мікрозрошення у загальній структурі зрошувального землеробства; наявність сильної наукової бази водогосподарсько-меліоративного комплексу.

2. До основних *недоліків* віднесено: відсутність належної державної підтримки розвитку гідромеліорації; незадовільний стан матеріально-технічного забезпечення та імпортозалежність дощувальної техніки; ліквідація технологічної цілісності меліоративних мереж; складнощі при одержанні дозволу на використання підземних водних ресурсів.

3. Серед *можливостей* розвитку гідромеліоративної галузі слід зупинитися на таких: підвищення врожайності й поліпшення якіс-

них характеристик сільськогосподарських культур; залучення коштів для відновлення іригаційної інфраструктури; використання альтернативних джерел води та енергії для поливу; будівництво заводів із виробництва сучасних дощувальних машин і складових для краплинного зрошення.

4. *Загрозами* розвитку зрошуваного землеробства є: посилення дефіциту водних ресурсів; зростання цін на енергоносії; поширення деградації ґрунтів за умови недотримання науково обґрунтованих норм та режимів зрошення й використання води підвищеної мінералізації.

5. Для усунення або мінімізації вищезначених недоліків і ризиків, а також для забезпечення втілення можливостей розвитку гідромеліоративної галузі необхідно про-

вести ряд заходів, основними з яких є: залучення інвестицій для ремонту меліоративних систем та модернізації зрошувальної техніки; запровадження пільгового середньо- й довгострокового кредитування, а також програми пільгового державного лізингу; відновлення бюджетного фінансування програми часткової компенсації вартості електроенергії, використаної для поливу на зрошуваних землях; створення передумов для формування єдиного зрошуваного земельного масиву; забезпечення переходу до ресурсощадних способів поливу та скорочення водомісткості виробництва; використання альтернативних джерел енергії та зрошувальної води; спрощення процедури одержання дозвільних документів для використання водних ресурсів.

Список використаних джерел

1. Агробізнес України [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://businessviews.com.ua/ru/economy/id/20-grafikov-i-kart-kotorye-dostupno-objasnjajut-agrobiznes-ukrainy-328>>.
2. Наукові основи охорони та раціонального використання зрошуваних земель України; за наук. ред. С.А. Балюка, М.І. Ромащенко, В.А. Сташука. – К.: Аграр. наука, 2009. – 620 с.
3. Новости аграрных рынков [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://uga-port.org.ua/sites/default/files/23.01.2015_press_overview.pdf>.
4. *Ромащенко М.І.* Концептуальні засади відновлення зрошення у південному регіоні України / М.І. Ромащенко // Меліорація і водне господарство. – 2013. – Вип. 100. – Т. 1. – С. 7-17.
5. *Ромащенко М.І.* Краплинне зрошення сільськогосподарських культур: сучасний стан та перспективи розвитку в Україні / М.І. Ромащенко, А.П. Шатковський // Матер. II наук.-практ. конф. [“Краплинне зрошення як основна складова інтенсивних агротехнологій ХХІ ст.”], (Київ, 4 грудня 2014 р.), Ін-т водн. пробл. і меліор. НААН. – К.: ІВПіМ НААНУ, 2014. – С. 3-7.
6. *Ромащенко М.І.* Тенденції розвитку системи краплинного зрошення / М.І. Ромащенко, А.П. Шатковський [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://www.agro-business.com.ua>>.
7. *Albinson B., Perry C. J.* Fundamentals of Smallholder Irrigation: The Structured System Concept // Research Report 58. – Sri Lanka: IWM. – 2002. – 30 p.
8. AQUASTAT database [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://www.fao.org>>.
9. *Bindi M.* The responses of agriculture in Europe to climate change / M. Bindi, J. Olesen // *Regional Environmental*. – 2011. – № 11. – P. 151-158.
10. *Didkovska L.* Reduction of Ukraine's economy energy dependence using raw material resources of the agricultural sector / L. Didkovska // Buletinul Științific al Universității de Stat „Bogdan Petriceicu Hasdeu”. Seria: economice. – Cahul: USCh. – 2014. – №2(12). – P. 11-19.
11. *Hryuninher M., Cramon S.* Competitive agriculture or state control: Ukraine response to the global food crisis [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://www-wds.worldbank.org/>>.

Стаття надійшла до редакції 19.03.2015 р.

*